

حسینی جلالی، محمدحسین، ۱۳۲۱.
 زندگی و آثار شیخ آقابزرگ طهرانی / تألیف محمدحسین حسینی جلالی؛ ترجمه
 محمدعلی احمدی ابهری... تهران: کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی،
 ۱۳۸۲.
 ۲۶۱ ص. عکس.

ISBN 964-6690-22-8

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.
 عنوان اصلی: حياة الشيخ الطهراني.
 این کتاب به مناسبت آئین بزرگداشت حامیان نسخ خطی (تهران - ۲۰ آذر ۱۳۸۲) منتشر
 شده است.

۱. آقابزرگ طهرانی، محمدمحسن، ۱۲۵۵ - ۱۳۴۸ - سرگذشتنامه. ۲. کتابشناسان -
 سرگذشتنامه. الف. احمدی ابهری، محمدعلی. ب. کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس
 شورای اسلامی. ج. عنوان.
 ۵۳۰۴۱ ح ۱۷/۱۰۰۴ Z
 ۱۰/۹۲

۱۳۸۲
 کتابخانه ملی ایران
 ۲۶۶۰۲ - ۸۲ م

زندگی و آثار شیخ آقابزرگ تهرانی

(۱۲۹۳-۱۳۸۹ ق)

نگاشته

سید محمدحسین حسینی جلالی

ترجمه

سید محمدعلی احمدی ابهری

کتابخانه، موزه و مرکز اسناد

مجلس شورای اسلامی

زندگی و آثار شیخ آقابزرگ تهرانی

ترجمه: سید محمدعلی احمدی ابهری

حرره جینی، صفحه آرایی و نمونه خوانی: مرکز پژوهش

قلم های استفاده شده: لوتوس و یاقوت بدر

کاغذ مورد استفاده: ۷۰ گرمی تحریر خارجی

ناظر چاپ: نیکی ایوبی زاده

لیتوگرافی: کلهر

چاپ: چاپخانه مجلس شورای اسلامی

چاپ اول: زمستان ۱۳۸۲

شمارگان: ۱۵۰۰

بها: ۲۲/۰۰۰ ریال

تمامی حقوق چاپ و نشر این اثر در انحصار

کتابخانه، موزه و مرکز اسناد

مجلس شورای اسلامی است.

شابک: 964-6690-22-8

نشانی سایت اینترنتی: WWW.Majlislib.com (org)

نشانی پست الکترونیکی: Pajoohesh@Majlislib.com

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۱۱ - ۲۰
نگاهی به زندگی و آثار نویسنده.....	۲۱ - ۳۲
یادداشت نویسنده بر ترجمه حاضر.....	۳۳ - ۳۶
سخن آغازین نویسنده.....	۳۷ - ۳۸
پیشگفتار نویسنده.....	۳۹ - ۴۰
۱. زندگی استاد.....	۴۱ - ۶۱
نیاکان استاد.....	۴۱
نام و لقب استاد.....	۴۲
نام خانوادگی استاد.....	۴۵
سیره و روش استاد.....	۴۶
خاندان استاد.....	۵۴
پدر بزرگ او.....	۵۴
عموی پدر او.....	۵۵

۵۶	پدر او
۵۷	مادر او
۵۸	برادرزاده او
۵۹	همسران او
۶۰	فرزندان او
۶۳ - ۹۵	۲. فعالیت‌های علمی استاد
۶۳	سفرهای علمی استاد
۶۴	سفر مشهد
۶۴	سفر عراق
۶۵	سفر سامراء
۶۶	سفر کاظمین
۶۶	سفر مازندران
۶۷	سفر اصفهان
۶۷	سفر حج
۷۱	سفر سوریه
۷۱	سفر قاهره
۷۲	نظام آموزشی حوزه
۷۲	مرحله مقدمات
۷۴	مرحله سطح
۷۵	مرحله خارج (عالی)
۷۶	آغاز تحصیل
۷۸	لباس روحانیت

۷۹		مقدمات و سطح
۸۰		مباحثه و گفت و شنود علمی
۸۱		استادان استاد
۸۳		شیوخ روایت
۸۵		قسم اول
۸۸		قسم دوم
۸۹		قسم سوم
۹۰		اجازة روایت
۱۸۰ - ۹۷		۳. آثار استاد
۹۷		۱. الذریعة إلى تصانیف الشيعة
۹۸		نام گذاری کتاب
۹۹		انگیزه نگارش
۱۰۳		نقد الذریعة
۱۰۴		سید محسن امین و الذریعة
۱۱۱		روش نگارش
۱۱۱		فهرست نگاشته ها
۱۱۷		موضوع الذریعة
۱۲۳		منابع و مصادر الذریعة
۱۲۸		اصطلاحات ذریعه
۱۲۸		۱. نام های مرکب
۱۳۰		۲. واژه رجال
۱۳۱		۳. واژه اشتراق

- چاپ و انتشار الذريعة..... ١٣٢
- مستدرک الذريعة..... ١٣٥
٢. طبقات أعلام الشيعة..... ١٣٨
- سه سده نخست..... ١٤٣
- سده چهارم..... ١٤٣
- سده پنجم..... ١٤٤
- سده ششم..... ١٤٤
- سده هفتم..... ١٤٤
- سده هشتم..... ١٤٥
- سده نهم..... ١٤٥
- سده دهم..... ١٤٥
- سده یازدهم..... ١٤٦
- سده دوازدهم..... ١٤٦
- سده سیزدهم..... ١٤٦
- سده چهاردهم..... ١٤٧
٣. مصفى المقال فى مصفى علم الرجال..... ١٥٢
٤. المشيخة..... ١٥٣
٥. ذيل المشيخة..... ١٥٥
٦. ضياء المفازات فى طرق مشايخ الإجازات..... ١٥٦
٧. أصول الفقه..... ١٥٠٩
٨. الفقه..... ١٥٩
٩. النقد اللطيف فى نفى التحريف..... ١٦٠
١٠. توضيح الرشاد فى تاريخ حصر الاجتهاد..... ١٦٠

۱۱. تفنید قول العوام بقدم الکلام ۱۶۲
۱۲. هدیه الرازی إلى الإمام الشیرازی ۱۶۳
۱۳. الرسالة الرحمانية فی رسم خط «الرحمن» ۱۶۴
۱۴. الظلیلة فی تشجیر أنساب بعض الیوتات الجلیلة ۱۶۴
۱۵. ترجمه کتاب العقیده الإسلامية ۱۶۵
۱۶. منظومة العقائد ۱۶۶
۱۷. ذیل کشف الظنون ۱۶۷
۱۸. حیاة الشیخ الطوسی ۱۶۸
۱۹. حیاة البیاضی ۱۶۸
۲۰. انتخاب الأمجاد من تاریخ بغداد ۱۶۹
۲۱. تعریف الأنام فی ترجمة المدنية والإسلام ۱۶۹
۲۲. الدرّ النقیس فی تلخیص رجال التأسیس ۱۷۰
- محصول مطلع البدور فی تلخیص ما فیہ من المشور ۱۷۱
- الباقوة الملتقطه من البواقیت ۱۷۱
- نزهة البصر ۱۷۱
۲۳. إجازات الروایة و الوراثة فی القرون الأخيرة الثلاثة ۱۷۱
۲۴. سروده ها ۱۷۳
۴. کتابخانه استاد ۱۸۱ - ۲۰۸
- کتابخانه عمومی صاحب الذریعة ۱۸۱
- دست نگاشته های استاد ۱۸۲
- دست نگاشته های خانوادگی ۱۸۵
- دست نگاشته های نفیس ۱۸۷

۲۱۲-۲۰۹	۵. درگذشت استاد
۲۱۵-۲۱۳	۶. سال شمار موضوعی آثار استاد
۲۱۳	رجال و اسناد
۲۱۴	فهرست ها
۲۱۴	تاریخ اسلام
۲۱۵	علوم قرآنی و عقاید
۲۱۵	فقه و اصول
۲۲۸-۲۱۷	عکسها
۲۴۴-۲۲۹	نام کسان
۲۴۸-۲۴۵	نام جای ها
۲۵۸-۲۴۹	نام کتاب ها، رساله ها و مجلات
۲۶۱-۲۵۹	پاره ای از منابع تألیف و ترجمه

پیشگفتار

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله والصلاة والسلام على رسول الله وعلى آله وآل الله

کتابخانه مجلس شورای اسلامی از سال ۱۳۷۹ ش. هر ساله آئین بزرگداشت حامیان نسخ خطی را برگزار می نماید تا از آنان که عمر پربرکت خویش را در مسیر معرفی، احیا، انتشار و حفظ میراث ارزشمند آثار علمی بازمانده از پیشینیان صرف کرده اند، تجلیل و قدردانی نماید. این بزرگ مردان، دوران درخشان پرچمداری علمی، ادبی، فرهنگی و اندیشگی مسلمانان و ایرانیان را در برابر دیدگان نسل امروز و فردای این ملت به نمایش گذارده اند، تا از این رهگذر فرزندان آن نیاکان پرافتخار را از سرمایه های عظیم و غنی علمی و فرهنگی خویش آگاه گردانند، و با توجه به تمدن دیرینه خود، به زرق

و برق‌های تمدن‌های نوپا و بی‌ریشه دل نبندند، و در امواج بنیان‌یافتن فرهنگ‌های وارداتی گرفتار نیابند.

هر ساله از حامیان نسخ خطی قدردانی می‌کنیم، چرا که شایسته تقدیرند. اینان، با آگاهی از همه دشواری‌ها و رنج‌های این راه، بدون چشم‌داشت به این گونه تقدیرها و تکریم‌ها، و با پذیرفتن همه محرومیت‌ها، کمر به این خدمت عظیم علمی، فرهنگی بسته‌اند و چشم بر تنعمات و لذایذ سرگرم‌کننده مادی فرو بسته‌اند و از جرعه سرمست‌کننده پرواز در اوج قله دانش و اندیشه نوشیده‌اند.

کتابخانه مجلس شورای اسلامی افتخار آن را دارد که در کنار این آئین، هر ساله گران‌سنگی این پستوانه عظیم را در ذهن مردم خود زنده می‌کند و ضرورت محافظت از آن، بهره‌برداری علمی، احیا، انتشار و پرداختن به جنبه‌های گونه‌گون نسخ خطی را یادآوری می‌نماید.

در سال‌های پیشین در کنار تقدیر از همه حامیان نسخ خطی، نکوداشتی نیز به حامیان برجسته‌ای چون استاد عبدالحسین حائری و استاد فقیه مرحوم محمدتقی دانش‌پژوه اختصاص داشته است، و در سال جاری، در چهارمین آئین بزرگداشت حامیان نسخ خطی (۱۳۸۲)، بر آنیم تا خدمات علمی استاد احمد منزوی را ارج نهیم و از او به پاس چند دهه تلاش ماندگار و خستگی‌ناپذیر در عرصه فهرست‌نگاری و هموارسازی راه تحقیق و پژوهش متون خطی قدردانی نماییم. او نه تنها خود سرمایه‌ای بس گرانبه‌تر برای جامعه ما

به شمار می‌رود، بلکه خانواده دانشمند و دانش‌پرورش نیز که با ارائه آثاری جاودان و ارجمند در این راه پرافتخار گام نهاده‌اند، سزاوار تکریم و قدردانی‌اند. استاد علامه مرحوم شیخ آقا بزرگ تهرانی، پدر استاد احمد منزوی، نامی نیست که در تاریخ شیعه و نزد تاریخ‌نگاران، کتاب‌شناسان و پژوهندگان سراسر گیتی ناشناخته باشد. این دانشمند برجسته، سراسر عمر خود را در راه معرفی و زوایای تاریک و ناپیدای تلاش‌های علمی عالمان شیعه سپری کرد، و با آثاری که از خود بر جای نهاد، بنای پر عظمت فرهنگ و اندیشه پیروان اهل بیت (ع) را در برابر دیدگان جهانیان قرار داد، و ناآگاهان و یاهوگویان را از تکرار سخنان جاهلانه نادم گرداند.

استاد دکتر علی نقی منزوی، فرزند دیگر استاد علامه شیخ آقا بزرگ تهرانی و برادر استاد احمد منزوی، یکی دیگر از چهره‌های نامدار این خانواده است که او نیز در عرصه فهرست‌نگاری و احیای آثار بر جای مانده از پیشینیان سخت تلاش کرده است، و قدردانی از خدمات پربها و بی‌شمار او خود سخنی دیگر و مجال و فرصتی فراخ‌تر می‌طلبد.

کتابخانه مجلس شورای اسلامی، افزون بر آیین بزرگداشت یاد شده، در سال جاری بر آن است تا شماری از آثار علامه شیخ آقا بزرگ تهرانی و خاندان علمی منزوی، و نیز آثاری را که به گونه‌ای به این خانواده ارتباط می‌یابد، منتشر سازد. این آثار که پس از برپایی بزرگداشت حامیان نسخ خطی در دسترس علاقه‌مندان قرار می‌گیرد،

عبارت اند از:

۱. تکمیل ترجمه کتاب ادبیات فارسی بر مبنای تألیف استوری، جلد اول تا سوم، تألیف برگل.
 ۲. احیا و انتشار کتاب تعریف الأنام فی ترجمة المدينة والإسلام.
 ۳. احیا، بازبینی و انتشار کتاب مصفی المقال.
 ۴. احیا و انتشار سفرنامه شیخ آقا بزرگ تهرانی.
 ۵. ترجمه و انتشار زندگی و آثار شیخ آقا بزرگ تهرانی (کتاب حاضر).
 ۶. تألیف الشریعة إلى مستدرک الذریعة، دفتر نخست. این اثر به معرفی آثار پیروان اهل بیت (ع) که در الذریعة نیامده، اختصاص دارد، و امید داریم دفاتر بعدی این مجموعه با همکاری و مساعدت محققان آماده و منتشر شود.
 ۷. احیا و انتشار ذیل کشف الظنون، با تعلیقات استاد عبدالحسین حائری.
 ۸. ویراستاری، تدوین مجدد و انتشار کلیه مجلدات چاپ شده و چاپ نشده نخباء البشر.
 ۹. ویراستاری، تدوین مجدد و انتشار کلیه مجلدات چاپ شده و چاپ نشده الکرام البررة.
- اما در باره اثر حاضر گفتنی است که استاد سیّد محمدحسین حسینی جلالی، از شاگردان خاص علامه شیخ آقا بزرگ تهرانی است که کتابی در باره زندگی و آثار استاد خود به زبان عربی منتشر کرده، و آن را حیاة الشیخ الطهرانی نامیده است. وی این کتاب را به صورت

دست‌نویشت و به شمارگان محدود در شیکاگو، محل اقامت خویش، به چاپ رسانده است و اثر حاضر ترجمه همین کتاب می‌باشد.

آنچه نگارنده و کتابخانه مجلس شورای اسلامی را بر آن داشت تا به ترجمه و انتشار این اثر به زبان فارسی پردازد، علاوه بر شمارگان محدود کتاب، که امکان دسترسی به آن را بسیار دشوار ساخته است، می‌توان به دست‌نویشت بودن متن عربی و ناخوانایی و یا سخت‌خوانی پاره‌ای از موارد آن نیز اشاره کرد. این عوامل به گونه‌ای دست به دست هم داده‌اند که بهره‌گیری از این اثر ارزشمند و درخور توجه برای آشنایی با زندگی و آثار دانشمندی سترگ، چونان علامه شیخ آقا بزرگ تهرانی تاکنون برای علاقه‌مندان، و به ویژه فارسی‌زبانان، دشوار و گاه ناممکن بوده است.

اینک به مناسبت چهارمین آئین بزرگداشت حامیان نسخ خطی و در کنار تجلیل از مقام علمی استاد احمد منزوی، ترجمه حاضر به جامعه دانش‌دوست تقدیم می‌گردد. امید است که آشنایی با تلاش‌های خستگی‌ناپذیر این اسطوره ماندگار، موجب فزونی همت و انگیزه نسل کنونی و آینده امت اسلامی گردد.

در ضمن، یادآوری می‌شود که به منظور آشنایی بیشتر خوانندگان محترم با نویسنده دانشمند این اثر، شرح حال مختصری از وی پس از این گفتار خواهد آمد. این شرح حال را پژوهشگر توانمند استاد سید محمدرضا حسینی جلالی، برادر نویسنده، به زبان عربی نگاشته است که گزیده‌ای از آن به زبان فارسی، با اندکی دخل و تصرف،

تقدیم علاقه‌مندان می‌شود.

نکته دیگری که در اینجا لازم است به آن اشاره شود، این است که برای کسب اجازه ترجمه اثر حاضر، با نویسنده دانشمند آن نیز تماس حاصل شد، و در گفت و گویی با ایشان، برنامه‌های کتابخانه در زمینه احیا و انتشار برخی از آثار استاد علامه شیخ آقا بزرگ تهرانی بازگو شد. استاد جلالی نیز در پاسخ به این گفت و گو، نامه‌ای محبت‌آمیز برای نگارنده ارسال کردند، و در آن ضمن ابراز خرسندی از تلاش‌های علمی کتابخانه، توصیه‌ها و پیشنهادهای راه‌گشایی را برای ادامه این تلاش‌ها و فعالیت‌ها ارائه نمودند، که امیدواریم در راهی که پیمودن آن را آغاز کرده‌ایم، بتوانیم به رهنمودها و توصیه‌های این استاد گرانمایه و سایر صاحب‌نظران جامعه عمل ببوشانیم. از نکات شایان توجه در این نامه، تأکید استاد جلالی بر رایزنی و همکاری با فرزندان و شاگردان اندیشمند استاد علامه شیخ آقا بزرگ تهرانی در احیای آثار او است. افزون بر این، ایشان با یادآوری سفارش شفاهی علامه تهرانی، محققان را به تلخیص، نکته‌برداری، و فهرست‌نگاری جهت بهره‌گیری بیشتر از آثار، توصیه نموده‌اند. متن این نامه که به زبان عربی است، پس از «نگاهی کوتاه به زندگی و آثار نویسنده» عیناً خواهد آمد تا دیگر پژوهندگان عرصه کتاب و کتاب‌خوانی نیز بتوانند از آن به طور کامل بهره‌مند گردند.

در پایان این گفتار، برای اطمینان خاطر کسانی که از حفاظت آثار علمی پیشینیان مسرور می‌گردند، یادآوری می‌شود که در سال‌های

گذشته مجموعه‌ای ارزشمند از آثار و دست‌نوشته‌های استاد علامه شیخ آقا بزرگ تهرانی، از سوی آقای دکتر علی نقی منزوی، به کتابخانه مجلس شورای اسلامی واگذار شده است. در اینجا با تقدیر و تشکر مجدد از استاد منزوی، این نوید را نیز به علاقه‌مندان می‌دهیم که کار تحقیق و احیای برخی از این آثار در کتابخانه آغاز شده است و امیدواریم با یاری و همکاری استادان و پژوهشگران عزیز بتوانیم گام‌های بلندتری را در راه احیای آثار گران‌بهای این بزرگ‌مرد تاریخ کتاب‌شناسی و رجال‌شناسی شیعه برداریم. آنچه در زیر به آن اشاره می‌شود، فهرستی از همین دست‌نوشته‌ها و آثار استاد علامه است که در اختیار کتابخانه مجلس شورای اسلامی قرار گرفته است:

الإجازة (عربی). مجیز: شیخ عبدالوهاب بن عبدالله خوقیر. ش: ۱۵۸۱۶/۸.

الإجازة (عربی). مجیز: ابراهیم بن احمد حمّدی. ش: ۱۵۸۱۶/۶ (گ ۱۶ الف - همان).

الإجازة (عربی). مجیز: شیخ عبدالرحمن علیش حنفی. ش: ۱۵۸۱۶/۸ (گ ۱۷ ب - همان).

تراجم رجال قرن ۱۴ (عربی). ش: ۱۵۸۱۶/۱۳ (گ ۴۵ الف - ۴۷ الف).

جنگ مطالب متفرقة (فارسی). ش: ۱۵۸۱۷.

الذريعة إلى تصانيف الشيعة (عربی). مجلّدات مختلف. ش: ۱۵۷۹۶،

۱۵۷۹۷، ۱۵۷۹۸، ۱۵۷۹۹، ۱۵۸۰۰، ۱۵۸۰۱، ۱۵۸۰۲، ۱۵۸۰۳.

سفرنامه حج (بار دوم) (عربی). ش: ۱۵۸۱۶/۱۶ (گ ۴۸ ب - ۴۹ الف).

سفرنامه شام (عربی و فارسی). ش: ۱۵۸۱۶ (پشت جلد) مکرر.

سفرنامه قم (عربی). ش: ۱۵۸۱۶/۱۰ (گ ۱۹ ب - ۲۴ ب).

سفرنامه مشهد الرضا (ع) (فارسی). ش: ۱۵۸۱۶/۱ (گ ۴ ب - همان).

سفرنامه مکه مکرمه و مدینه (عربی). ش: ۱۵۸۱۶/۷ (گ ۱۶ ب - ۱۷ الف).

طبقات أعلام الشيعة / النابعة من الرواة في الرابعة من المآت / نوابغ الرواة في رابعة المآت (عربی). ش: ۱۵۸۰۵.

طبقات أعلام الشيعة / النابس في القرن الخامس (عربی). ش: ۱۵۸۰۶.

طبقات أعلام الشيعة / الثقاق والعيون في سادس القرون / (عربی). ش: ۱۵۸۰۷.

طبقات أعلام الشيعة / الأنوار الساطعة في المئة السابعة / الحقائق الناصعة (عربی). ش: ۱۵۸۰۸.

طبقات أعلام الشيعة / الحقائق الراهنة في تراجم أعيان المئة الثامنة (عربی). ش: ۱۵۸۰۹/۱ (گ ۱۲ الف - ۲۰ الف).

طبقات أعلام الشيعة / الضياء اللامع في القرن التاسع (عربی). ش: ۱۵۸۰۹/۲ (گ ۱۲۳ ب - ۱۵۰ ب).

طبقات أعلام الشيعة / إحياء الدائر من مآثر من في القرن العاشر (عربی). ش: ۱۵۸۱۰.

طبقات أعلام الشيعة / الروضة النضرة في علماء المئة الحادية عشرة (عربی). ش: ۱۵۸۱۱.

- طبقات أعلام الشيعة / الكواكب المستثرة في القرن الثاني بعد العشرة (عربی). ش: ۱۵۸۱۲.
- طبقات أعلام الشيعة / نقباء البشر في القرن الرابع عشر (عربی). ش: ۱۵۸۱۳.
- فهرست کتابخانه رضویه (ع) (عربی) ش: ۱۵۸۱۶/۱۲ (گ ۲۷ ب - ۳۳ الف / ۳۸ ب - ۴۴ ب).
- فهرست کتابخانه مدرسه نواب مشهد (عربی) ش: ۱۵۸۱۶/۱۳ (گ ۳۳ ب - ۳۸ الف).
- فهرست کتابخانه ملی (عربی) ش: ۱۵۸۱۶/۱۴ (گ ۴۷ ب - همان).
- فهرست کتب سردار کابلی (عربی). ش: ۱۵۸۱۶/۹ (گ ۱۸ الف - ۱۹ الف).
- فهرست کتب سعید نفیسی (عربی) ش: ۱۵۸۱۶/۱۵ (گ ۴۷ ب - همان).
- فهرست کتب سیدجلال الدین محدث ارموی (عربی) ش: ۱۵۸۱۶/۱۱ (گ ۲۵ الف - ۲۷ الف).
- فهرست کتب سیدمحسن امین (عربی). ش: ۱۵۸۱۶/۴ (گ ۱۰ الف - همان).
- مجموعه یادداشت‌ها (عربی). ش: ۱۵۸۱۶.
- مختصر ریاض العلماء (ج ۴) (عربی). ش: ۱۵۸۱۶/۵ (گ ۱۰ ب - ۱۶ الف).
- مستدرک الذریعة (عربی). ش: ۱۵۸۰۴.
- مصنّفی المقال فی مصنّفی علم الرجال (عربی). ش: ۱۵۸۱۴.

مصطفی المقال فی مصنفی علم الرجال (ج ۲) (عربی). ۱۵۸۱۵
 نامه شیخ آقا بزرگ تهرانی به استاد ابوالوفا مراغی (عربی). ش: ۱۵۸۱۶/۳
 (گ ۹ الف - همان).

نامه شیخ آقا بزرگ تهرانی به حسین امین بیگ قنبدیل، وکیل دارالکتب المصریه
 (عربی). ش: ۱۵۸۱۶/۲ (گ ۹ الف - همان).

در خاتمه، ضروری است از تمامی کسانی که با راهنمایی و ارشاد و
 همراهی خود در مراحل گوناگون آماده‌سازی این اثر مشارکت
 داشته‌اند، به ویژه محقق دانشور جناب آقای محمد باهر که در بازبینی
 و بازنویسی بخش‌های زیادی از این کتاب همراهی داشته‌اند، خانم‌ها
 فاطمه اخوان، و بنفشه ابوطالبی که در حروفچینی، نمونه‌خوانی و
 صفحه‌آرایی تلاش کردند، و محقق گرانقدر آقای سید محمد
 طباطبایی (منصور) که فهرست دست‌نوشته‌های علامه شیخ آقا بزرگ
 تهرانی را در کتابخانه مجلس تنظیم نمودند، سپاسگزاری و قدردانی
 کنم و توفیق همگی ایشان را از درگاه ایزد متان مسئلت نمایم.

سید محمدعلی احمدی ابهری

رئیس کتابخانه، موزه و مرکز اسناد

مجلس شورای اسلامی

آذر ۱۳۸۲